

De burgerlijke lezer in beeld

Laurens Ham
Universiteit Utrecht
l.j.ham@uu.nl

Marita Mathijssen, *L. De lezer van de 19de eeuw*. Amsterdam: Balans, 2021. 464 pp. ISBN: 9789463821780. € 29,95.

Op 16 december 1819 vond in het Amsterdamse stadhuis een veelbesproken proces plaats. De broodschrijver Jean Baptiste Didier Wibmer, de auteur van de satirische *Utopiaansche Courant* waarin beledigingen aan het adres van koning Willem I zouden hebben gestaan, werd vrijgesproken. Een grote massa medestanders was in de zaal en op de binnenplaats van het stadhuis samengestroomd om de uitspraak te vieren. Het is een spectaculair verhaal, maar is het ook waar? Het enige verslag van deze dag dat we hebben, is van Wibmer zelf en is nota bene opgetekend in een latere *Utopiaansche Courant*. Overdreef hij, of verzon hij deze scène zelfs? Wat wist een doorsnee Amsterdammer van Wibmer? En werden zijn tientallen geschriften slechts door een handjevol mensen gelezen of hadden ze een hoge oplage? Niets is zeker.

In haar nieuwe boek *L. De lezer van de 19de eeuw* gaat Marita Mathijssen ervan uit dat Wibmers naam bij de gemiddelde geïnteresseerde burger wel bekend was, maar dat zijn teksten kleine oplagen kenden. Een bron staat er niet bij vermeld. Deze casus is maar een van de vele momenten in het boek waarop Mathijssen een ferme interpretatieve beslissing heeft genomen, zonder dat duidelijk is waar die precies op is gebaseerd. Die beslistheid vergroot de leesbaarheid van het boek zeker, maar doet wat mij betreft wel wat af aan de wetenschappelijke overtuigingskracht en volledigheid.

L is een van de origineelste Nederlandse studies over de negentiende eeuw die de laatste decennia in het Nederlands verschenen zijn. Het uitgangspunt om een literatuurgeschiedenis te schrijven aan de hand van de boeken die gewone mensen tussen 1800 en 1900 (voor)lezen, bediscussieerden en waardeerden is op zichzelf al betrekkelijk nieuw. Maar de werkelijke blikvanger van dit boek is dat het tientallen pagina's historische fictie bevat:

in lijn met haar boek *De geest van de dichter* (1990), dat tien ‘zogenaamde gesprekken’ met negentiende-eeuwse schrijvers presenteerde, laat Mathijsen de lezer in dagboekpassages zelf aan het woord.

Die lezer wordt ‘L’ genoemd en is een soort Elckerlijc: vaak gaat het om een figuur van middelbare leeftijd die redelijk goed van letterkundige gebeurtenissen en nieuwe titels op de hoogte is, zonder een insider in literaire kringen te zijn. L is meestal een man en wordt consequent ‘hij’ genoemd in de vertellerstekst, maar neemt in verschillende passages ook de gedaante aan van een vrouw of een meisje. Omdat Mathijsen het leesgedrag van die negentiende-eeuwse lezer centraal stelt, ligt het accent in de tekst telkens op concreet leesgedrag en mediagebruik. Wat lezen mensen graag, hoe zagen voorleescircuits en genootschappen eruit, welke gebeurtenissen werden in de kranten, bladen en koffiehuisen besproken? De mooiste passages van het boek maken dat leesgedrag van L verrassend concreet, zoals het fragment waarin Mathijsen ons toont hoe de woonkamer van L er in de vroegste negentiende eeuw uitziet: ‘Bij de olielamp liggen boeken klaar om ’s avonds voorgelezen te worden. Het zijn een beetje gore kartonnen kaften die eromheen zitten, en titels staan er niet duidelijk leesbaar op. Wel is een klein schildje geplakt op de achterkant, waarop we lezen: *De ring van Gyges.*’ (51) Die vergeten roman uit 1805-1808 blijkt destijds een van de klassiekers van leesgezelschappen te zijn geweest. Gezelschapsleden gaven de boeken die ze lazten aan elkaar door – vandaar die ‘gore’ kartonnen kaften.

L geeft een uitdagend antwoord op de vraag welke rol ‘maatschappelijke context’ en ‘de functie van literatuur’ in de literatuurgeschiedschrijving zouden kunnen spelen, vraagstukken die sinds de jaren negentig al voorliggen. In een reeks als *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur* (2006-2017) werden ze niet altijd bevredigend beantwoord, maar Mathijsens boekhistorische perspectief en chronologische lijn in vijf tijdvakken zorgen in elk geval voor een consistent maatschappelijk perspectief. Meeslepend is het boek soms ook: niet alleen leesgedrag en lezerspoëtica’s worden concreet gemaakt, ook talloze fascinerende boeken passeren de revue, net als godsdienstige, politieke en militaire sleutelgebeurtenissen. De vele dagboekstukken van L zijn weliswaar meestal niet erg spannend – daarvoor bevatten ze te weinig plot – maar geven toch reliëf aan de tekst. Voeg daar nog eens het grote aantal *full colour* afbeeldingen aan toe en het is duidelijk: dit is een zeer aantrekkelijke uitgave.

Dat Mathijsen met dit boek mikt op wat ik maar even de geïnteresseerde NRC-lezer noem, maakt ze al op de eerste pagina duidelijk door de L in het boek te vergelijken met de beoogde L erbuiten: ‘[L] lijkt op u. Althans: wanneer u zo iemand bent die op de hoogte is van literatuur maar geen

alleslezer', waarna nog een hele karakterisering volgt van een oudere lezer met een hart voor boeken (7). Inderdaad denk ik dat dit boek voor dat type lezer een boeiend en verrijkend werk is. Als literatuurhistorisch handboek voor studenten en als wetenschappelijke standaarduitgave voldoet het echter minder goed. Ik zie drie problemen voor wetenschappelijke gebruikers: de spanning tussen historische afstand en nabijheid, de operationalisering van 'populariteit' en de ideologische positionering van L.

Eerst iets over die kwestie van historische afstand. De vertellerstekst en de dagboektekst overlappen elkaar regelmatig, maar in de interessantste gevallen voegen de aantekeningen van L echt iets toe: wanneer ze bijvoorbeeld een concrete inkijk bieden in de voorleespraktijken van genootschappen, of wanneer ze verschillende personages met uiteenlopende leeservaringen tegenover elkaar zetten. Voor de historische sensatie is het problematisch dat ze zo duidelijk in modern Nederlands gesteld zijn: 'De keizer zou seks met zijn zus hebben gehad' (96), dat is een formulering die in het negentiende-eeuws Nederlands absoluut ondenkbaar is. Vreemd genoeg lijkt Mathijsen wel degelijk geprobeerd te hebben dichtbij de negentiende-eeuwse stem te komen, zo blijkt uit een *NRC*-interview van 23 oktober 2021: 'Ik heb zoveel kennis over de negentiende eeuw dat ik dit [een fictieve L aan het woord laten, LH] kan doen zonder dat iemand me op de vingers zal tikken met het verwijt dat ik de stem van deze lezer niet goed getroffen heb. Daarvoor heb ik te veel ego-documenten en boeken uit deze tijd gelezen.' Aan die kennis twijfel ik niet, maar van die egodocumenten en de toon ervan is in de dagboekstukken weinig terug te zien.

Door de vele nonchalant-anachronistische formuleringen in dagboektekst én vertellerstekst (bijvoorbeeld 'Daar werd Petronella [Moens] heel pissig van', 51), ontstaat een ongemakkelijke afstand tussen het heden en het verleden. Ook op andere momenten vergroot Mathijsen (onbedoeld?) de historische afstand, zoals wanneer ze het heeft over de 'obsessie met godsdienst' (318) in de negentiende eeuw. Ze besteedt weliswaar regelmatig aandacht aan de religieuze titels die voor de gemiddelde negentiende-eeuwse lezer cruciaal moeten zijn geweest, maar in haar prioritering van onderwerpen zie je toch sterk de eenentwintigste-eeuwse letterkundige terug die weinig gelezen romans beduidend boeiender vindt dan Ernest Renans bestseller *Het leven van Jezus*.

Die eenentwintigste-eeuwse blik zie je ook terug in de toptienlijsten waarmee ieder hoofdstuk afsluit, een opsomming van de vermoedelijk populairste titels van die periode. Zo'n kwantitatieve lijst is soms inzichtgevend: zo blijkt dat Multatuli's *Minnebrieven* het beter deed dan *Max Havelaar*, en dat de Tachtigers qua oplage volstrekt niet konden opboksen tegen Fiora della Neve

die door hen belachelijk werd gemaakt. Tegelijkertijd staat zo'n kwantitatieve manier van denken ver af van de manier waarop de boekensector gedurende een groot deel van de negentiende eeuw opereerde: als een kleinschalige wereld met een relatief beperkt aantal titels voor een kleine groep kopers, die slechts langzaam professionaliseerde qua druktechniek en verkoop. Enigszins dun is het bewijs voor de populariteit vaak ook wel. Uitputtende informatie over boekhandelverkoop hebben we niet, waardoor Mathijsen bijna alleen kan afgaan op het aantal herdrukken en eventuele gegevens over oplagen. Meer gedetailleerde archiefgegevens, bijvoorbeeld boedelinventarissen of cijfers van leenbibliotheken, gebruikt ze weinig.

Het zijn juist zulke archiefbronnen die ons soms verrassend dichtbij de negentiende-eeuwse leescultuur kunnen brengen, zo bleek eerder uit Boudien de Vries' *Een stad vol lezers* (2011), waarin ze een nauwkeurige en vaak geestige reconstructie geeft van de Haarlemse leescultuur tussen 1850 en 1920. Daarbij komt ook de sociale segmentering van de negentiende eeuw uitvoerig aan bod. Lezers uit de hogere middenklasse hadden immers een heel ander leespatroon dan arbeiders, net zoals rooms-katholieken anders lasen dan protestanten, en inwoners van het Groningse platteland andere boeken leenden dan Haarlemmers. Merkwaardig genoeg expliciteert Mathijsen dit soort ideologische verschillen in haar boek nauwelijks. Haar L is in feite de geïmpliceerde lezer van veel negentiende-eeuwse teksten: de dominante, welvarende middenklasseman uit het westen van het land, die mijlenver van arbeiders afstaat. Op sommige momenten thematiseert Mathijsen dit soort sociale afstanden (bijvoorbeeld met inwoners van de gekoloniseerde gebieden, of met de joodse bevolking), maar meestal lijkt L op een vanzelfsprekende, zogenaamd niet-ideologische manier te focaliseren.

Dat laatste is misschien wel het grootste gemis van het boek. Dat het minder uitputtend is in de wetenschappelijke verantwoording, is voor een populariserende literatuurgeschiedenis als deze nog wel te verantwoorden. Maar zonder twijfel zou dit boek gewonnen hebben aan kracht wanneer er meer soorten lezers aan het woord zouden zijn gekomen, of wanneer consequenter verantwoording zou worden afgelegd van de sterke stratificatie van de negentiende-eeuwse samenleving. *L* biedt een boeiend inkijkje in 'een' lezer uit de negentiende eeuw, maar niet in 'de' lezer van die tijd.

Bibliografie

De Vries 2011 – B. de Vries, *Een stad vol lezers. Leescultuur in Haarlem 1850-1920*. Nijmegen: Vantilt, 2011.